

ΣΩΤΗΡΗΣ ΧΤΟΥΡΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ ΤΟΥ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΑΕΟΝΕΣ & ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΜΟΥ «ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ»
ΑΘΗΝΑ 1995

ΣΩΤΗΡΗΣ ΧΤΟΥΡΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Θεωρητικές και μεθοδολογικές προϋποθέσεις
για την ανθρωπολογική και κοινωνιολογική μελέτη
των δικτύων του μεσογειακού πολιτισμού

Ο χώρος του Αιγαίου εμφανίζεται μέσα σε πολλαπλές εναλλασσόμενες εικόνες. Εικόνες που σου φαίνονται συχνά οικείες, τόσο οικείες που νομίζεις ότι τις έχει δει και τις έχει βιώσει στο παρελθόν, έστω και αν δεν έχεις ξαναταξιδέψει στα χωριά και στις πόλεις των νησιών. Μέσα όμως σε αυτήν την οικειότητα υπάρχει πάντα κάτι πρωτόγνωρο. Μια καινούρια ποιότητα που ξεπηδάει από κάθε τόπο, από κάθε νέο σημείο, που σε αποπλίζει με τα χρώματα, την κίνηση και τον ήχο της. Αυτή η σύνθεση ανάμεσα στο οικείο και στο ξένο, η κίνηση ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό οριοθετούν έναν πολυδιάστατο κόσμο. Περιδιαβάζοντας σε αυτόν, αισθάνεται κανείς περισσότερο σαν ένας ταξιδιώτης ενός κόσμου ανοιχτού. Άνθρωποι, αντικείμενα, λέξεις και εκφράσεις τρέφονται από έναν κοσμοπολιτισμό που δεν δικαιολογεί άμεσα αυτή η μικρή και περιφραγμένη θάλασσα. Παρ' όλο που όλοι μας γνωρίζουμε τα στενά γεωπολιτικά της όρια, νιώθουμε ότι μέσα της υπάρχει κάτι που τα ξεπερνάει: το ιστορικό παρελθόν και οι μαρτυρίες υποφώσκουν αυτήν τη διάσταση, ενώ οι νοοτροπίες των ανθρώπων και οι τρόποι επικοινωνίας που εφαρμόζουν δείχνουν ότι πάντα κάτι άλλο εξωτερικό συνομιλεί μαζί τους και μαζί σου. Αυτήν την αίσθηση την επιτείνει η παγκοσμιότητα της γεωγραφίας των αντικειμένων, η ποικιλία των μουσικών οργάνων, οι εναλλασσόμενες διάλεκτοι και οι ξενόφερτες λέξεις, οι χοροί και τραγούδια, οι διαρκείς αναφορές σε τόπους ξένους ή συγγενικούς. Αλλά ακόμα και όταν αυτός ο κοσμοπολιτισμός χάνεται από το πρώτο πλάνο, τις στιγμές που κανείς παρουσιάζεται και διαπραγματεύεται τα στοιχεία της ταυτότητας και της καταγωγής, ξαναφαινεται σ' ένα δεύτερο πλάνο, σε μια παράλληλη ρητορική που αντιστρατεύεται και πολεμάει έμμεσα την οριοθέτηση, τα σταθερά σύνορα και τους περιορισμούς. Αυτή η δεύτερη διάσταση, που συνήθως προέρχεται από τον υλικό κόσμο και ιδιαίτερα την κατανάλωση και χρήση εισαγόμε-

ων πολυτελών προϊόντων, ερμηνεύει την πρώτη και τη σχετικοποιεί, θέτοντας έτσι με πρακτικό τρόπο σε ερώτημα τις απόλυτες και σταθερές έννοιες ενός παρωδισιακού πολιτισμού¹.

1. Η ρητορική της πολιτισμικής ταυτότητας

Παρ' όλα αυτά η ρητορική της ταυτότητας και της εντοπιότητας προσπαθεί συνήθως να παραμένει απόλυτη και να αρνείται κατ' αρχήν αυτή την ερμηνεία. Είναι η θέση και η τοποθέτηση ενός κόσμου που δεν θέλει να αλλάξει μέσα από σχεδιασμένες και ορθολογικές διαδικασίες, μέσα από τη συνειδητή οργάνωση ενός νέου κόσμου και μιας άλλης προοπτικής. Παρ' όλο που αυτή η στάση φαντάζει περισσότερο ως ρομαντισμός και ως επιστροφή σε ένα χαμένο κόσμο, είναι τελικά περισσότερο μια αντιπολιτευτική θέση του βιωματικού κόσμου απέναντι στον κόσμο της μεγάλης κλίμακας και της μεγάλης οργάνωσης. Γύρω από αυτήν την αντίθεση πλέκεται μια σύνθετη πραγματικότητα. Μια πραγματικότητα μέσα στην οποία ο ερευνητής δυσκολεύεται να στήσει το παρατηρητήριό του. Ακόμα πιο δύσκολο είναι να θέσει όρια και να ταξινομήσει τους χώρους και τα γεγονότα. Κάθε φορά που θεωρεί ότι βρέθηκε επιτέλους σταθερό έδαφος για την αναγνώριση αυτού του σύνθετου κόσμου, μια νέα παρατήρηση, ένα νέο γεγονός, μια νέα ρητορική την αναιρεί και του δίνει ένα διαφορετικό γεωγραφικό στίγμα και ένα διαφορετικό γεωγραφικό μέγεθος. Το τοπικό μεταβάλλεται σε υπερτοπικό. Το χωριό γίνεται νησί, το νησί γίνεται Αιγαίο, Μεσόγειος, κόσμος και vice versa: από τη μεγάλη διάσταση περνάμε στη μικρή μέσα από μια αέναη, καταναγκαστική, μεθοδολογική κίνηση. Το ίδιο συμβαίνει με τα γεγονότα, τις αισθητικές αντιλήψεις και τα αγαθά που ανταλλάσσονται. Το πρόβλημα των ορίων, το οποίο αποτελεί ούτως ή άλλως ένα σοβαρό μεθοδολογικό πρόβλημα για τις κοινωνικές επιστήμες, γίνεται ακόμα πιο έντονο σε αυτόν τον πολυκε-

1. Παρατηρήσαμε ότι το εισαγόμενο πολυτελές προϊόν ενσωματώνεται στην παραδοσιακή κοινωνία ως σύμβολο της εξωτερικής (εξητημένης) σχέσης, χωρίς όμως να διαμορφώνει άμεσα αυτήν τη σχέση. Ο φετιχιστικός χαρακτήρας αυτού του προϊόντος αναπαράγεται τελικά στα πλαίσια του εσωτερικού κοινωνικού αγώνα: βλ. Sotiris Chtouris, *Die andere Gegenwart*, Kassel 1990, σ. 245. Η εμπειρία αυτή προέρχεται από επίτοπια έρευνα στη δυτική Κρήτη και αφορά κυρίως σκεύη και πολυτελή υφάσματα. Ο Λάμπρος Λιάβας μου ανέφερε μια άλλη σημαντική περίπτωση όπου το πολυτελές προϊόν αποτελεί τη βάση για την εσωτερική κοινωνική διαφοροποίηση και αφορά τα μουσικά όργανα. Πολλά από αυτά εισάγονται και αρχικά η κύρια χρήση τους είναι η επίδειξη. Μετά από ένα μεγάλο χρονικό διάστημα η φετιχιστική/συμβολική διάσταση του αντικειμένου πλαισιώνεται από μια χρηστική αξία.

ντρικό και πολυδιάστατο χώρο του Αιγαίου. «Είναι το άπειρο, το οποίο αποτελεί το πρότυπο γεγονός. Αυτό που πρέπει να εξηγήσουμε τελικά είναι το πεπερασμένο», λέει ο Νίτσε², θέλοντας να τονίσει ότι η οριοθέτηση του επί μέρους, του ειδικού σημείου του πεδίου έρευνας, αποτελεί τελικά το ουσιαστικό κέρδος της επιστημονικής εργασίας. Με ποιο τρόπο θα οριοθετήσουμε τελικά τις διάφορες πολιτισμικές οντότητες του Αιγαίου, χωρίς να τις κατακερματίσουμε με αφορμή κάποια όρια του φυσικού χώρου ή κάποια φυσικά γεωγραφικά μεγέθη; Από την άλλη μεριά γνωρίζουμε ότι η μεταφορά των ορίων του λεγόμενου «απόλυτου» φυσικού χώρου στις ιδέες, στις σκέψεις μας και στη συνειδησή μας παράγει και μορφοποιεί ιδεατά σχήματα³. Θα πρέπει λοιπόν να θέσει κανείς το ερώτημα κατά πόσο το Αιγαίο αποτελεί τελικά για μας μόνο ένα φυσικό χώρο ή είναι περισσότερο η σχηματοποίηση ενός ιδεατού τόπου με αφορμή τα φυσικά μεγέθη και όρια. Με αυτό τον τρόπο πιθανά να αποτελεί περισσότερο ένα πολιτισμικό σημείο αναφοράς με υπερτοπική και υπερεθνική διάσταση⁴. Θα μπορούσε λοιπόν, σύμφωνα με αυτήν τη θέση, να ξεπεράσει κανείς τα φυσικά όρια και να δει το Αιγαίο ως ένα πολιτισμικό συνεχές που διακόπτεται απλά από φυσικά όρια, τη θάλασσά του. Η σκέψη του Σπ. Ασδραγά που βλέπει το Αιγαίο ως ένα ευρύτερο αστικό χώρο, μια πόλη που τέμνεται από θαλάσσιους δρόμους, δεν βρίσκεται μακριά από μια παρόμοια προσέγγιση. Η πολιτιστική διαφοροποίηση στην περίπτωση αυτή θα γινόταν επάνω σε ένα κοινό κανάβο και δεν θα οδηγούσε σε έναν κατακερματισμένο πολιτισμικό χώρο. Αντίθετα προς αυτή την προσέγγιση, οι περισσότεροι εθνολόγοι και ανθρωπολόγοι εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στην τοπική διάσταση⁵. Ακόμα και οι συγκριτικές ανθρωπολογικές μελέτες έχουν τελικά ως στόχο την εμπάθυνση της κατανόησης των επί μέρους περιπτώσεων και όχι την διευκρίνιση των σχέσεων μεταξύ τους. Όμως η απροσδιόρι-

2. F. Nietzsche, «Vorbereiten zu einer Schrift über den Philosophen», *Werke* 10, Leipzig 1896.

3. D. Reichert, *On Boundaries, Environment and Planning D: Society and Space* 10, 1992.

4. «We use spatial metaphors in defining concepts through their extension, or through the hierarchy of regions called "genus proximum et differentia specifica" [...] Asking about the inescapability of giving boundaries to ideas, of fixing immaterial thoughts in mental maps: This is not taking position in the either / or of the contemporary debate about the priority of ontological or of epistemological concerns in today's thinking», βλ. D. Reichert, *ό.π.*, σ. 90.

5. Στην άλλη ακραία πλευρά αυτής της ανθρωπολογικής προσέγγισης βρίσκεται η σφαιρική ή παγκόσμια κοινωνιολογία (global sociology) που προβληματίζεται γύρω από την κατανόηση των συνολικών κοινωνικών δρώμενων στην ανθρωπότητα σαν να επρόκειτο για ένα μοναδικό σύστημα, μια συνολική ανθρώπινη κοινωνία, βλ. W. E. Moore, «Global Sociology: The World as a Single System», *The American Journal of Sociology* 71 (1966), σ. 474-482.

στία και η ασάφεια του ερευνόμενου χώρου θέτει σε μας κυρίως το πρόβλημα της αναγνώρισης και της κατανόησης αυτών των σχέσεων.

Γι' αυτόν το λόγο πρέπει να αναζητήσει κανείς ορισμένες μεθοδολογικές προϋποθέσεις για την προσέγγιση ανάλογων πεδίων έρευνας. Ειδικότερα για την ανθρωπολογία και τη μικροκοινωνιολογία τίθεται σε αυτό το σημείο ένα μεγάλο ερώτημα. Ποιος είναι ο τρόπος και η οπτική γωνία μέσω της οποίας μπορούμε να προσεγγίσουμε την πραγματικότητα του Αιγαίου χαράσσοντας κάποια όρια τόπων, χρόνων και πεδίων μελέτης, χωρίς αυτά να μεταφέρουν άκριτα τις φυσικές διαστάσεις και τα φυσικά όρια στα κοινωνικά και πολιτιστικά νοήματα; Ποιος είναι ο τρόπος μέσα από τον οποίο θα αναδείξουμε το τοπικό και παράλληλα θα αναγνωρίσουμε τις σχέσεις και τις ανταλλαγές ανάμεσα στις πολιτιστικές μορφές, οι οποίες ταυτόχρονα οδηγούν στην παραγωγή ενός ευρύτερου και υπέρτερου διαχρονικού πολιτισμικού χώρου;

2. Χωρικός διϊσμός του αιγαιακού κόσμου

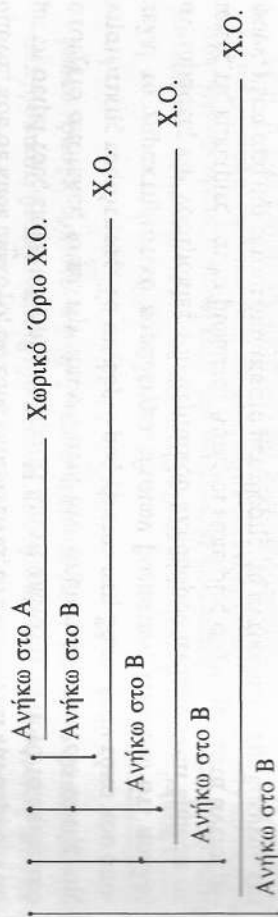
Έχουμε μάθει να υπηρετούμε τη λογική της επιτόπιας έρευνας και της άμεσης παρατήρησης. Μπροστά μας όμως συναντάμε έναν κόσμο που ζει στα μικρά και τα μεγάλα όρια ταυτόχρονα, που έχει μάθει να συνδέεται και να επικοινωνεί και να παραλλάσσει τις νοητές γεωγραφικές του διαστάσεις ανάλογα με τις ανάγκες του. Στην περίπτωση αυτή, η πολιτιστική οντότητα βρίσκεται ταυτόχρονα πριν και μετά ένα χωρικό όριο και δημιουργεί έτσι μια επαναλαμβανόμενη διυπλόστατη εικόνα στο χώρο. Την κατάσταση αυτή μπορούμε να την προσδιορίσουμε ως ένα χωρικό διϊσμό του αντικειμένου μας. Ο χωρικός αυτός διϊσμός προέρχεται κυρίως από πολλαπλές ιδιότητες του αντικειμένου που το κατατάσσουν τότε στη μια και τότε στην άλλη χωρική ενότητα. Οι ιδιότητες αυτές μπορεί να είναι συγγενικές μεταξύ τους, να αλληλοεπικαλύπτονται ή ακόμα και να αποκλείουν η μια την άλλη. Δηλαδή, η ίδια περιγραφή του αντικειμένου να περιέχει για τον ερευνητή μια αντιθετική κατάσταση. Η κατάσταση αυτή μπορεί να είναι αποτέλεσμα της χρήσης ακατάλληλων θεωρητικών και εννοιολογικών εργαλείων⁶ ή αλληλοκαλυπτόμενων εννοιολογικών πεδίων⁷ ή ακόμα να προέρχεται από την εσωτερική αντιθετικότητα του ίδιου του αντικειμένου έρευνας. Ένας σημαντικός λόγος γι' αυτή την εσωτερική αντιθετικότητα και τη συνεπαγόμενη αλλαγή/

6. S. Chtouris, *ό.π.*, σ. 10 κ.εξ.

7. Pierre Bourdieu, *Μικρόκοσμος*, Αθήνα 1992, σ. 82 κ.εξ.

παραλλαγή των νοητικών διαστάσεων του χώρου, καθώς και το χωρικό διϊσμό των πολιτιστικών οντοτήτων, είναι και ο φόβος που ελλοχεύει μέσα στο ίδιο το αντικείμενο απέναντι στο συνολμηλή/ερευνητή και σε λανθάνοντα μορφή εξωτερικό «εισβολέα».

ΣΧΗΜΑ 1. Χωρικός διϊσμός (spatial dualism)

Στα μεθοδολογικά μας ζητήματα πρέπει να προσθέσουμε λοιπόν και αυτό το τελευταίο σημείο, δηλαδή τη διαρκή μεταβολή των νοητικών διαστάσεων του χώρου λόγω της επικοινωνιακής και ψυχολογικής διαντίδρασης του ερευνητή με το ερευνόμενο αντικείμενο, καθώς και των συνεπαγόμενων εμπλοκών. Ο Devereux, στο σημαντικό του κείμενο «Ο φόβος και η μέθοδος», μας λέει ότι ο κοινωνικός επιστήμονας, και ιδιαίτερα ο ανθρωπολόγος, βρίσκεται σε μια διαδικασία διαρκούς αντιμετάθεσης σε σχέση με το αντικείμενο της μελέτης. Από τη μια μεριά αυτός είναι αυτός που μεταθέτει, σύμφωνα με τη γνωστή διαδικασία της ψυχανάλυσης, φόβους και αγωνίες προς το αντικείμενό του, και από την άλλη μεριά γίνεται αυτός με τη σειρά του στόχος μεταθέσεων από το αντικείμενό του⁸. Σύμφωνα με αυτήν τη διαδικασία, η προσπάθεια του ερευνητή που οδηγεί το αντικείμενο έρευνας σε έναν περιορισμένο και εποπτευμένο χώρο αποτελεί σίγουρα μια μετάθεση του δικού του εσωτερικού φόβου για τις ανεξέλεγκτες και απρόβλεπτες διαστάσεις της πραγματικότητας. Με τον ίδιο τρόπο, από τη μεριά του ερευνόμενου αντικειμένου, η οριοθέτηση ενός χώρου οικείου και σταθερού μέσα στη διαχρονία, και για τον οποίο ο πληροφορητής είναι ο βασικός γνώστης και θεματοφύλακας, είναι ένα σημαντικό στοιχείο άμυνας απέναντι στον «εισβολέα» που ρωτάει και θέλει να γίνει κοινωνός όλων των βιωμάτων και της γνώσης που έχει συσσωρευτεί μέσα στην τοπική κοινωνία. Μέσα στον ερευνητή φαίνεται ο ισχυρός αντίπαλος της τοπικής ή εξωτερικής κοινωνίας, αυτός που

8. Georges Devereux, *Angst und Methode in den Verhaltenswissenschaften*, München 1973.

θέλει να κυριαρχήσει μέσα από την εκμείευση της γνώσης και γι' αυτόν το λόγο η προσπάθειά του πρέπει να αντιμετωπιστεί μέσα από τα ακέραια και ισχυρά σύνορα μιας κοινότητας, μιας ομάδας που παραμένει ισχυρή, ενωμένη και αδιάταρακτη στη διάρκεια του χρόνου. Ο πολιτισμός του Αιγαίου και οι φορείς του έχουν δεχτεί μια συνεχή επίθεση και ένα μετασχηματισμό μέσα από μία βίαιη εξωτερική επίδραση. Η επίδραση αυτή έχει δημιουργήσει βιώματα και τρόπους άμυνας που σε κάθε διάλογο, σε κάθε επικοινωνία, ανανεώνονται και στρέφονται με τη σειρά τους επιθετικά προς τα έξω. Η άμυνα απέναντι σε αυτό το επιθετικό στοιχείο αποτελεί, κατά την άποψή μου, ένα σημαντικό στοιχείο αυτής της νησιώτικης ταυτότητας. Το συνέδριό μας γίνεται στη Σάμο, έναν τόπο που αποτελεί το χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων βιωμάτων. Πιστεύω ότι πολλές αντιδράσεις και νοσηριότητες του αιγαιακού πληθυσμού αναφέρονται έμμεσα σε αυτές τις εμπειρίες και τα βιώματα. Αυτές οι εμπειρίες συχνά μάλιστα αντιστρέφουν, μέσα από μια τέτοια διαδικασία μετάθεσης, τα αντικείμενα της έρευνας και ακυρώνουν ή μετασχηματίζουν την πληροφορία που τους ζητείται. Ίσως ένα μεγάλο μέρος από τις έρευνες που έχουν γίνει για τον πολιτισμό και την κοινωνία του Αιγαίου να έχουν πραγματοποιηθεί μέσα σε αυτήν τη διαδικασία. Αυτή η στάση έχει γίνει παράδοση και οι περισσότεροι από εμάς θεωρούν αναγκαίο να αναδείξουν το παραδοσιακό και «καθαρό» στοιχείο των τοπικών κοινωνιών. Για τους παραπάνω λόγους η εισήγηση αυτή αντιπολιτεύεται εν μέρει τη θέση του συνέδριου που λέει ότι: «...η έντονη λαϊκή παράδοση [...] σήμερα απειλείται. Παραμορφώνεται και διανθίζεται με στοιχεία που καταστρέφουν τη γνησιότητα και την καθαρότητά της. Μοιάζει να μην ανανέει πια και εγκλωβίζεται σε στείρες και δίχως έμπνευση επαναλήψεις...». Ωστόσο θα μπορούσε να θέσει κανείς το ερώτημα: Υπήρξε ποτέ μια γνησιότητα και καθαρότητα με απόλυτους όρους στον αιγαιακό πολιτισμό; Ή μήπως αυτό που ονομάζουμε αιγαιακός πολιτισμός και οι τοπικές παραλλαγές του ήταν αποτέλεσμα μιας συνεχούς διαδικασίας ηθελημένων ή επιβεβλημένων αναμίξεων. Αναμίξεις που παράγονται από την ίδια τη δράση των φορέων του πολιτισμού, γιατί τελικά αυτό που ονομάζουμε γνησιότητα δεν είναι παρά μια δυναμική κατάσταση σχέσεων και όχι κάτι στατικό και διαχρονικά αμετάβλητο.

3. Το πέρασμα από το παραδοσιακό στο σύγχρονο

Στη συγκεκριμένη περίπτωση πρέπει να παρουσιάσουμε, πέρα από το χωρικό δυϊσμό των πολιτιστικών οντοτήτων, ένα δεύτερο σημαντικό μεθοδολογικό πρόβλημα που αφορά το χώρο του Αιγαίου και το οποίο είναι η διχοτομική κατανό-

ηση της διαδικασίας κοινωνικής και πολιτιστικής μεταβολής. Το πρώτο πρόβλημα του χωρικού δυϊσμού, που αφορά την πολιτισμική οντότητα που βρίσκεται ταυτόχρονα πριν και μετά ένα χωρικό όριο, συνοδεύεται λοιπόν από ένα δεύτερο πρόβλημα, που αφορά την απλοϊκή συνήθως ταξινόμηση των χαρακτηρισμών του κοινωνικού και πολιτισμικού σχηματισμού σε διχοτομημένους χαρακτηρισμούς και ποιότητες. Η πιο γνωστή διχοτόμηση στη συγκεκριμένη περίπτωση αφορά τη μετάβαση από το παραδοσιακό στο σύγχρονο, και συνοδεύεται από ανάλογες διχοτομήσεις όπως αυτές του αγροτικού/βιομηχανικού, τοπικού/κρατικού, αυτοκαταναλωτικού/εμπορευματικού κτλ.⁹ Ενώ ο χωρικός δυϊσμός αναφέ-

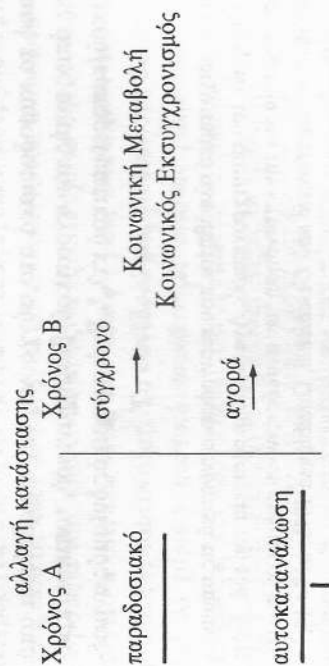
9. Ο Wehler προτείνει ένα «διχοτομικό αλφάβητο» που περιγράφει συνοπτικά τις σημαντικότερες διχοτομήσεις των θεωριών του εκσυγχρονισμού. Αναφέρουμε στοιχεία του εδώ, διότι νομίζουμε ότι έχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση των αναλύσεων του αιγαιακού πολιτισμού, βλ. U. H. Wehler, *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Goethingen 1975, σ. 14-15.

Αλφριθισμός	Σύγχρονο
Άλιες	περιορισμένος
Αλλογίγματα	μερικές
Κοινωνική κινητικότητα	απλά, σταθερά
Κοινωνική διαφοροποίηση	μικρή
Εισόδημα	χαμηλή
Εμπάθεια (Κοιν. όρος)	χαμηλό, μεγάλες διαφορές
Οικογένεια	χαμηλή
Κοινωνικές λειτουργίες	Κυριαρχία των πρωτογενών ομάδων
Κυριαρχία	ασαφείς
Επικοινωνία	τοπική, προσωπική
Συγκρούσεις	προσωπική
Κοινωνικός έλεγχος	άνοικτες
Βαθιός οργάνωσης	άμεσος, προσωπικός
Θρησκεία	χαμηλός
Οικισμοί	δογματική, άμεση σχέση με κυριαρχία
Κοινωνική Δομή	αγροτικοί
Τεχνολογία	ομογενής, σταθερή
Συμπεριφορά	περιορισμένη
Οικονομία	εξωτερικός έλεγχος
	αγροτική, αυτοκατανάλωση βιομηχανική τεχνολογία
	εξειδικευμένες
	κεντρική, ανώνυμη
	μέσα ενημέρωσης
	θεσμοθετημένες
	έμμεσος, γραφειοκρατικός
	υψηλός
	διαχωρισμός πολιτικής-θρησκευτικής εξουσίας

Θα πρέπει κανείς να αναφέρει σχετικά με αυτά τα θεωρητικά προβλήματα ως παράδειγμα αυτόν που θεωρείται στις μέρες μας ως ο κύριος θεωρητικός της κοινωνιολογίας, τον Talcot Parsons και ο οποίος αναφέρεται σε ορισμένα από τα βασικά προβλήματα που μας απασχολούν

ρεται λοιπόν στη θέση στο χώρο, όπως εξάλλου δηλώνει και η ίδια η έννοια, οι διχοτομήσεις των χαρακτηρισμών αναφέρονται κυρίως στη διαχρονική μεταβολή του κοινωνικού μετασχηματισμού και των πολιτιστικών σχέσεων.

ΣΧΗΜΑ 2. Διχοτόμηση των κοινωνικών και πολιτιστικών χαρακτηρισμών μέσα στη διαχρονία

Είναι φανερό ότι η τομή ανάμεσα στο παραδοσιακό και το σύγχρονο, δηλαδή στις δύο ιδεατές καταστάσεις της κοινωνικής μεταβολής, δημιουργεί συχνά γενικές που δεν μπορούν να περιγράψουν τη συνθετότητα και την ανάμιξη των καταστάσεων στη διάρκεια της κοινωνικής μεταβολής. Οι κατάλογοι των δεικτών και οι σύνθετοι αλγόριθμοι υπολογισμού της κατάστασης εκσυγχρονισμού βοηθούν φυσικά σε μεγάλο βαθμό στη δημιουργία επιχειρησιακών τεχνικών για τη μελέτη του εκσυγχρονισμού, όμως δεν είναι αρκετοί για να δημιουργήσουν τις αναγκαίες μεθοδολογικές και θεωρητικές προϋποθέσεις για την πλήρη κατανόηση του ενδιάμεσου χώρου στον οποίο κατατάσσεται η πλειοψηφία των μικτών κοινωνικών σχηματισμών¹⁰. Ενώ όμως η μακροκοινωνιολογία, και ειδικό-

εδώ. Χαρακτηριστικό για την ανάλυση του Parsons είναι ότι αποδομεί την κοινωνία στα βασικά της στοιχεία. Ένα χαρακτηριστικό τύπο αυτών των στοιχείων τα ονομάζει «Pattern Variables». Σε αυτές τις «Pattern variables» ανήκει μεταξύ άλλων και η διχοτόμηση «θμικά προσδιορισμένος» και «θμικά ουδέτερος». Αυτή η προσέγγιση γίνεται καλύτερα κατανοητή όταν σκεφτούμε την κοινωνία σαν μια τράπουλα στο χέρι ενός παίκτη. Η κάθε κοινωνία λοιπόν, κατά τον Parsons, φαίνεται να είναι μια ειδική περίπτωση ανάμιξης αυτών των χαρτιών. Τα χαρτιά όμως είναι πάντα τα ίδια και ο αριθμός των χαρτιών που κρατάει κανείς στο χέρι είναι πεπερασμένος, όσο μεγάλη και να είναι η τράπουλα που χρησιμοποιεί, βλ. Elias Norbert, *Über den Prozess der Zivilisation*, Frankfurt 1980, σ. XIV. Επίσης βλ. W. Zapf, *Theorien des Sozialen Wandels*, Königstein/Ts 1979, για τους εξωγενείς και ενδογενείς παράγοντες του εκσυγχρονισμού και του κοινωνικού μετασχηματισμού.

10. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται πλέον για σύνθετους δείκτες που βοηθούν στη

τερα η παγκόσμια κοινωνιολογία (global sociology), δίνει έμφαση σε αυτές τις διαδικασίες της μεταβολής και παγιώνει το ενδιαφέρον της στη διχοτομική περιγραφή των νέων μορφών κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, η ανθρωπολογία παγιούεται με τη σειρά της στο χώρο της παράδοσης και την τοπική της διάσταση. Αυτό φυσικά δεν συμβαίνει μόνο στην ανθρωπολογία, αλλά και στις περισσότερες επιστημονικές κατευθύνσεις που μελετούν τον πολιτισμό. Η διαχρονική διχοτόμηση των εννοιών της κοινωνικής μεταβολής μεταβάλλεται έτσι, ως ένα σημείο, και σε μια μορφή καταμερισμού εργασίας μεταξύ των διαφόρων επιστημονικών κατευθύνσεων. Ακολουθώντας αυτόν τον καταμερισμό της εργασίας, ο χώρος του Αιγαίου θα έπρεπε να μελετηθεί κοινωνιολογικά ως ένας ενιαίος και συνολικά μεταβαλλόμενος κοινωνικός σχηματισμός, και ανθρωπολογικά ως το άθροισμα διαφοροποιημένων και σχετικά αυτόνομων τοπικών πολιτιστικών οντοτήτων. Η λαογραφία και κάποιες σύγχρονες ανθρωπολογικές μελέτες του Αιγαίου έχουν δώσει, σε αυτά τα πλαίσια, αρκετά ερευνητικά παραδείγματα. Αντίθετα, η μακροκοινωνιολογική προσέγγιση του αιγαίου χώρου είναι εξαιρετικά ελλιπής έως και ανύπαρκτη. Πάντως, σε όλες τις ερευνητικές προσπάθειες γίνονται αμέσως φανερά τα μεθοδολογικά προβλήματα που προαναφέρθηκαν. Η αντιμετώπιση του μετασχηματισμού γίνεται συνήθως μέσω της αδιαφοροποίητης χρήσης κάποιων εννοιών, όπως είναι αυτές που αναφέρονται παρακάτω:

- μεταφορά πολιτισμικών στοιχείων και συμβόλων
- πολιτισμική αποδοχή
- ανταλλαγή πολιτισμικών προτύπων
- ανάμιξη πολιτισμικών στοιχείων
- επιβολή πολιτισμικών προτύπων και οικονομικών καθεστώτων
- κοινωνική αποξένωση
- πολιτισμική αλλοτρίωση και αποξένωση.

Οι περισσότερες από αυτές τις έννοιες κρύβουν σε μεγάλο βαθμό την αμηχανία του ερευνητή απέναντι σε ένα σύνθετο ερευνητικό αντικείμενο. Με ακόμα μεγαλύτερη αμηχανία αντιμετωπίζει αυτό το πρόβλημα ο χώρος των Μ.Μ.Ε. και της πολιτικής. Οι παραπάνω έννοιες μετασχηματίζονται στα πλαίσια μιας αμυντικής τους στάσης σε καταστάσεις:

- της πολιτιστικής ισοπέδωσης

συγκριτική μελέτη της διαδικασίας του εκσυγχρονισμού. Οι δείκτες αυτοί κατατάσσονται σε έξι υποεπίπεδες διαδικασίες εκσυγχρονισμού: α) την οικονομική μεγέθυνση, β) τη δομική διαφοροποίηση, γ) το μετασχηματισμό των αξιών, δ) την κοινωνική κινητοποίηση, ε) τη συμμετοχή, ζ) τη θεσμοποίηση της σύγκρουσης και της κοινωνικής αντίθεσης.

- της πολιτιστικής καταστροφής
- της υποταγής και υποδούλωσης σε ξένα πολιτιστικά πρότυπα
- της άμυνας απέναντι σε ξένες επιδράσεις κτλ.

Και στις δύο περιπτώσεις είναι φανερή η έλλειψη ενός έγκυρου ερμηνευτικού προτύπου, μια έλλειψη που δημιουργεί με τη σειρά της μια παραμορφωτική πρόσληψη της πραγματικότητας και τροφοδοτεί ταυτόχρονα μονοδιάστατα και απόλυτα επιχειρήματα. Το μεθοδολογικό αυτό σφάλμα δεν είναι αμέτοχο στη διαδικασία δημιουργίας δογματικών πολιτικών, αντιλήψεων και τάσεων.

4. Δίκτυα ως συστήματα αλληλοδιέσδυσης και αλληλοδόμησης του πολιτισμού

Τα προβλήματα του χωρικού δυϊσμού και της διχοτόμησης των πολιτιστικών χαρακτηρισμών ανάμεσα στην παράδοση και το σύγχρονο μπορούν να αντιμετωπιστούν εν μέρει μέσα από μια σειρά νέων μεθοδολογικών και θεωρητικών προτύπων. Στις περισσότερο κλασικές κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις του πρώτου μισού του αιώνα βλέπουμε την παράδοση να εμφανίζεται ως μια δεδομένη σταθερά του παρελθόντος. Ως απόκλιση (deviation) από αυτή την παράδοση οριοθετείται και η εξέλιξη των κοινωνικών σχηματισμών. Με τον ίδιο τρόπο, η παραγωγή δομών και οργανωτικών σχημάτων δεν είναι τόσο το αποτέλεσμα σχέσεων κυριαρχίας, αλλά της διαδικασίας κοινωνικοποίησης¹¹. Η κοινωνιολογία του Parsons διαφοροποιείται από αυτή την παράδοση, κατανοώντας τις σχέσεις που παράγουν τα κοινωνικά συστήματα ως σχέσεις double contingency (διπλής δυνατότητας), οι οποίες επιτρέπουν να πραγματοποιηθεί αυτό που δεν είναι ούτε αναγκαίο αλλά ούτε και αδύνατο, και συμπεριλαμβάνει την Εμπειρία, το Αναμενόμενο, το Νοούμενο και το Φανταστικό¹². Σύμφωνα με αυτή την έννοια της δυνατότητας, το κάθε σύστημα από μόνο του έχει την ικανότητα να παράγει νέες δράσεις και στοιχεία πολιτισμού, χωρίς να δεσμεύεται μόνο από τη σχέση συνάφειας και ανταλλαγής που έχει με άλλα όμορα του συστήματα. Ταυτόχρονα, η κοινωνική και πολιτισμική κατάσταση αποδεσμεύεται από το μονοσήμαντο προσδιορισμό της από μία σταθερή και διαχρονικά ισχύουσα παράδοση. Η

11. Niklas Luhman, *Soziale Systeme*, Frankfurt 1984, σ. 150.

12. Η έννοια της δυνατότητας, όπως χρησιμοποιείται από τον Parsons, έχει άμεση σχέση με την αριστοτελική έννοια της δυνατότητας.

παραγωγή νέων πολιτισμικών στοιχείων είχε πάντα αυτήν τη διάσταση και όσο είχαν την ευκαιρία να παρατηρήσουν μέσα σε μια μακριά διάρκεια τη χρήση του λόγου, του ήχου και της κίνησης στην τοπική λαϊκή παράδοση, θα αναγνωρίσουν ότι αυτό που ονομάζουμε παραδοσιακό είχε ανέκαθεν δυναμικά στοιχεία παραγωγής και διεύρυνσης όλων των στοιχείων του που ήταν δεδομένα στο παρελθόν. Η διπλή δυνατότητα εντάσσει σε αυτό το δυναμικό πλαίσιο τη σχέση διαντίδρασης δύο ή περισσότερων συστημάτων και την παράλληλη παραγωγή πολιτισμικών στοιχείων μέσα από μία σχέση που δεν στηρίζεται αποκλειστικά στην απλή υπαγωγή του ενός στο άλλο ή σε μια νοητή συμμετρία ανταλλαγών. Το πολιτιστικό παρελθόν, στην περίπτωση αυτή, αποτελεί μια δεξιαμενή αξιών και στάσεων τις οποίες κανείς τις μοιράζεται με τα άλλα μέλη της κοινωνικής του οργάνωσης ή αποκλίνει από αυτές εφόσον δημιουργεί ή ανταλλάσσει κάτι νέο. Κατά τη μελέτη τέτοιων διαχρονικών σχέσεων παρατηρήσαμε ότι η παραγωγή των νεοτερικών σχημάτων, είτε μέσα στην παραδοσιακή κοινωνία είτε ακόμα στη σύγχρονη αστική κοινωνία της Ελλάδας, ακολουθεί ένα σύνθετο σχήμα μιας διαλεκτικής αλληλοϋπαγωγής (dialektische subsumtion) του παραδοσιακού στα σύγχρονα στοιχεία και το αντίθετο. Είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου τα παραδοσιακά στοιχεία δένουν αυτόματα σε μια αρμονική συνέχεια με τα νέα δεδομένα της νεοτερικής κατάστασης¹³. Οι νέοι πολιτισμικοί σχηματισμοί και οι νέες οικονομικές σχέσεις υποτάσσουν συνήθως το παρελθόν καταστρέφοντας ή αναιρώντας πολλά σημαντικά τους στοιχεία. Από την άλλη μεριά, οι φορείς της παράδοσης, προσπαθώντας να τη διατηρήσουν, δέχονται τα στοιχεία και τα μέσα του μοντέρνου, χωρίς όμως να αποδέχονται το συνολικό του σύστημα οργάνωσης και τους στόχους του. Με τον τρόπο αυτό προσπαθούν με τη σειρά τους να υποτάξουν στο παραδοσιακό σύστημα αξιών τα νεοτερικά στοιχεία της οργάνωσης και τις νέες σχέσεις ιεραρχίας που προκύπτουν από αυτήν. Σημαντικές περιπτώσεις αυτής της διαλεκτικής αλληλοϋπαγωγής συμβαίνουν κατά την εισαγωγή νέων πολυτελών αγαθών και τεχνολογικών μέσων που χρησιμοποιούνται συνήθως μέσα στο παραδοσιακό πολιτισμικό και αξιακό πλαίσιο, ανεξάρτητα από τους αρχικούς τους λειτουργικούς στόχους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα γι' αυτή την περίπτωση είναι η χρήση του αυτοκινήτου και των οικιακών συσκευών. Στο χώρο της τέχνης, η χρήση των μουσικών οργάνων και των τεχνικών μέσων της μουσικής επηρεάζεται από ανάλογους προσανατολισμούς. Η σχέση αλληλοϋπαγωγής των παραδοσιακών και σύγχρο-

13. S. Chtouris, *Von der Wildnis zum urbanen Raum, Zur Logik der peripheren Verstädterung*, Frankfurt 1993.

νων στοιχείων αποτελεί, κατά την άποψή μου, ένα εξαιρετικά σημαντικό σημείο έρευνας για τη σύγχρονη κοινωνιολογία και ανθρωπολογία, εφόσον οι ταχείς μετασχηματισμοί της οικονομικής βάσης της κοινωνίας και των τεχνολογικών της μέσων πραγματοποιούνται μέσα από ανάλογες σχέσεις και όχι μέσα από μια ευθύγραμμη μεταβολή¹⁴. Ο Devereux μας δίνει στοιχεία για να διεκρινούμε αυτό τον προβληματισμό προς την κατεύθυνση των ανταγωνιστικών σχέσεων εκπολιτισμού μεταξύ διάφορων κοινοτήτων και κοινωνικών σχηματισμών. Ξεκινώντας από το δεδομένο ότι οι όμορες ανθρώπινες κοινότητες είναι κατ' αρχήν ανταγωνιστικές και εχθρικές μεταξύ τους¹⁵, διαπιστώνει ότι αυτές αντιδρούν στη χρησιμοποίηση ή την επιβολή των στόχων εκ μέρους άλλων κοινοτήτων ή πολιτικο-οικονομικών σχηματισμών, προβάλλοντας μια σειρά από ανταγωνιστικές στάσεις, όπως είναι η απομόνωση, η αποδοχή των μέσων των άλλων με σκοπό την απόρριψη των στόχων τους, ή η συνειδητή ανάπτυξη αντίθετων εθμών και παραδόσεων¹⁶. Ο χώρος του Αιγαίου στηρίζει σε μεγάλο βαθμό αυτή την προ-σέγγιση τη στιγμή που μας δίνει την ευκαιρία να παρατηρήσουμε όλες αυτές τις πιθανές περιπτώσεις, όπως μικρές και αποκλεισμένες κοινότητες που αποφεύγουν οποιαδήποτε επαφή με τους όμορους χώρους, την ανταγωνιστική αποδοχή τύπων και τρόπων πολιτισμικής δράσης στο χώρο της μουσικής, του χορού, της αρχιτεκτονικής κτλ., τη διαφοροποίηση με στόχο την παραγωγή μιας νέας τοπικής ταυτότητας και τη βαθύτερη εσωτερική εχθρότητα απέναντι στο τουριστικό φαινόμενο. Όλες αυτές οι στάσεις συνοδεύονται από σχέσεις και ανταλλαγές που στηρίζονται περισσότερο σε ένα υπερτοπικό και διατοπικό καταμερισμό της εργασίας, στο περιφερειακό εμπόριο και τις σχέσεις πολιτικοστρατιωτικής επι-

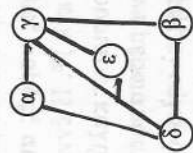
14. Κατά τη διάρκεια μιας έρευνας (βλ. S. Chtouris, *ό.π.*) για την εξέλιξη της πόλης της Αθήνας παρατηρήσαμε ότι η δημιουργία νέου αστικού χώρου ολοκληρώνεται κυρίως μέσα από μια διαρκή και αμείωτη σχέση αλληλοϋπαγωγής των παραδοσιακών και σύγχρονων στοιχείων της κοινωνικής οργάνωσης. Ειδικότερο ενδιαφέρον παρουσίασε σε αυτή την περίπτωση η σχέση των νέων κατοίκων με το αστικό έδαφος. Οι παραδοσιακές τους αξίες σε σχέση με την αγροτική γη μεταφέρθηκαν άμεσα και στην αστική γη. Χαρακτηριστικά αποτελέσματα αυτής της μεταφοράς είναι η εκτεταμένη οικοπεδοποίηση, η αυθαίρετη δόμηση, η αντιπαροχή κτλ. Τα σύγχρονα αστικά στοιχεία και οι φορείς δράσης τους (τεχνικοί, πολεοδόμοι, κρατικός μηχανισμός) υποτάχθηκαν έτσι σε μεγάλο βαθμό στις παραδοσιακές αξίες και προσανατολισμούς.

15. Georges Devereux, *Ethnopsychanalyse complementaristes*, Paris 1972.

16. Η διαδικασία του ανταγωνιστικού εκπολιτισμού διαφοροποιείται, κατά τον Devereux, από τις καταστάσεις της πολιτιστικής αδράνειας και του πολιτιστικού μετασχηματισμού. Στις δύο αυτές περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με εσωστρεφείς διαδικασίες των πολιτιστικών οντοτήτων και όχι με μια αλληλοδράση τους με άλλες οντότητες ή κοινωνικούς σχηματισμούς.

βολής, καθώς και τον κοσμοπολιτισμό που συνήθως τις συνοδεύει. Η σύνθεση αυτών των διαστάσεων παράγει τελικά έναν πολιτισμικό σχηματισμό (figuration), όπως τον ορίζει ο Norbert Elias: «Αυτό που ονομάζουμε κοινωνία δεν είναι απλά ούτε ένα αφαιρετικό σχήμα διαφόρων ιδιαιτεροτήτων των ατόμων που ζουν στην κοινωνία, ούτε ένα σύστημα, ούτε ακόμα μια ολότητα που έχει δημιουργηθεί πέρα από τα άτομα, αλλά είναι ένα πλέγμα αλληλοεξαρτήσεων και δράσεων των υποκειμένων»¹⁷. Σύμφωνα με τον Elias, αυτό το πλέγμα μπορεί να παράγεται στο επίπεδο των ατόμων, των κοινωνικών ομάδων, των κοινωνικών οργανώσεων, των εθνών και των κρατών. Η έννοια του πλέγματος, η οποία είναι αρκετά στατική, μπορεί εδώ να διευρυνθεί με την έννοια του δικτύου, το οποίο εκφράζει και περιέχει περισσότερο τις σχέσεις αλληλοδράσης και ανταλλαγής μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών και πολιτισμικών οντοτήτων σε όλα τα επίπεδα. Το δίκτυο με αυτό τον τρόπο εκφράζει πολλαπλές ταυτόχρονες σχέσεις, καθώς επίσης και σχέσεις έμμεσες, πρώτου, δεύτερου βαθμού κτλ.

ΣΧΗΜΑ 3. Ο τυπικός σχηματισμός ενός δικτύου

Κάθε σύστημα τόξων συνδέει μια σειρά από σημεία επάνω σε μία επιφάνεια. Τα σημεία επαφής δύο τόξων καλούνται δεσμοί ή κόμβοι του δικτύου· βλ. επίσης K. D. Joshi, *Introduction to General Topology*, Delhi 1983, σ. 228 κ.εξ.

Έτσι λοιπόν η μουσική της Λέσβου μπορεί να συνδέεται με τη μουσική της Σκύρου μέσω ενός ή περισσότερων ενδιάμεσων κόμβων επικοινωνίας. Στο σημείο αυτό όμως πρέπει να αναρωτηθούμε για τα πρότυπα (μοντέλα) μέσα από τα οποία αυτές οι οντότητες έρχονται σε επαφή. Στην παρασονική θεωρία παρουσιάζεται η έννοια της αλληλοδιείσδυσης (interpenetration), η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί άμεσα για την κατανόηση πολιτισμικών και κοινωνικών σχέσεων, εφόσον διαφοροποιείται από τις συνδέσεις input output που αφορούν περισσότερο απλές υλικές και εμπορευματικές ανταλλαγές. Μιλάμε για διείσδυση όταν

17. N. Elias, *ό.π.*, σ. LXVIII.

ένα σύστημα διαθέτει τη Συνθετότητά του (Απροσδιοριστία, Τυχασιότητα/ Δυνατότητα, Καταναγκασμό επιλογής) για τη δημιουργία ή το μετασχηματισμό ενός άλλου συστήματος¹⁸. Η διαδικασία της αλληλοδιείσδυσης αφορά δύο πλευρές και με αυτό τον τρόπο έχουμε μια σειρά μεταβολών στις εσωτερικές κοινωνικές και πολιτισμικές δομές. Στην περίπτωση που κάποιο σύστημα ή μια figuration διεισδύει σε μια άλλη, τότε μεταφέρει τις δομές της, αλλά δέχεται και δομές από την άλλη πλευρά. Η διαδικασία της αλληλοδιείσδυσης φαίνεται ότι μπορεί να αντικαταστήσει σε μεγάλο βαθμό κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις που στηρίζονται στο φυσικό δίκαιο, τις έννοιες των φυσικών αναγκών και τη θεωρία των ρόλων¹⁹. Τα συστήματα που αλληλοδιεισδύουν παραμένουν ξεχωριστές οντότητες με μεγάλους βαθμούς ελευθερίας, αλλά δημιουργούν παράλληλα μεταξύ τους ένα συνολικό περιβάλλον (umwelt). Αυτό έχει ενδιαφέρον για τη μελέτη συνολικά του αιγαιακού χώρου ως ένα δίκτυο που στο σύνολό του δημιουργεί ένα ενιαίο πολιτισμικό περιβάλλον, αν και αυτό αποτελείται από μεμονωμένες οντότητες που στα πλαίσια της δικής τους δυνατότητας/ configency παράγουν πολιτισμικούς σχηματισμούς. Η διαδικασία της αλληλοδιείσδυσης προϋποθέτει με αυτό τον τρόπο την ικανότητα σύνδεσης διάφορων κοινωνικών σχηματισμών που έχουν διάφορες μορφές αυτοποιητικής ικανότητας (πολιτισμικής, οικονομικής, θεσμικής κτλ.)²⁰. Η έννοια της αλληλοδιείσδυσης μπορεί να μετασχηματιστεί και να παρουσιάσει καλύτερα τα προβλήματα και τις καταστάσεις που αναφέραμε παραπάνω μέσω της έννοιας της αλληλοδόμησης (interstructuring). Μέσω της έννοιας της αλληλοδόμησης αναδεικνύονται περισσότερο οι περιπτώσεις σύμφωνα με τις οποίες μια οντότητα μπορεί να δομείται εσωτερικά μέσω της επίδρασης που έχει επάνω σε μια άλλη οντότητα, αλλά και την αντίθετη περίπτωση, να αποδομείται εσωτερικά ενώ επηρεάζει τη δόμηση και ανάπτυξη μιας άλλης οντότητας. Η έννοια της αλληλοδόμησης εμπεριέχει ως μια περίπτωση δράσης το επικοινωνιακό πράττειν (kommunikatives Handeln), σύμφωνο με το οποίο οι μερικές πράξεις των δρώντων εναρμονίζονται μεταξύ τους μέσω μιας κοινής τους αποδοχής. «Μια τέτοια κοινή αποδοχή στηρίζεται (ή τερματίζεται) μέσω της διϋποκειμενικής αναγνώρισης απαιτήσεων που υπόκεινται σε κριτική»²¹. Όπως και η έννοια της αλληλοδόμησης, έτσι και η έννοια

18. N. Luhman, *ό.π.*, σ. 290.

19. *Ό.π.*

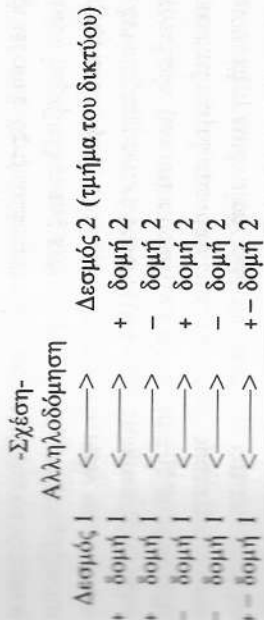
20. *Ό.π.*, σ. 297.

21. Jürgen Habermas, *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des Kommunikativen Handelns*, Frankfurt/Am Main 1984, σ. 547.

του επικοινωνιακού πράττειν στηρίζονται στη διαδικασία της διπλής δυνατότητας²² που αναπτύσσεται αρχικά στην παρσονική κοινωνιολογία²³.

Στα πλαίσια ενός τέτοιου δικτύου αλληλοδόμησης μπορούμε να παρατηρήσουμε τις εξής περιπτώσεις:

Εθνική, περιφερειακή Εθνική, περιφερειακή
ή τοπική οντότητα 1 ή τοπική οντότητα 2
αυτοποιητική 1 αυτοποιητική 2

+ = δόμηση

- = αποδόμηση

+ - = αδράνεια

Το πρόβλημα της κατανόησης των σύνθετων πολιτισμικών σχέσεων δεν εμφανίζεται μόνο στο Αιγαίο. Τα ερωτήματα και ορισμένες απαντήσεις που προηγήθηκαν δεν πρέπει να περιοριστούν μόνο σε αυτόν το γεωγραφικό χώρο. Όλοι οι μεγάλοι κοινωνικοί και πολιτισμικοί σχηματισμοί παρουσιάζουν ανάλογα μεθοδολογικά προβλήματα. Μια τέτοια περίπτωση, ίσως, είναι και το σύνολο της Ευρώπης, όπου άπειρες δράσεις επικοινωνίας, ανάμιξης και δικτύωσης και πολιτικής οντογένεσης έχουν δημιουργήσει πολυποικίλους τοπικούς, υπερτοπικούς και εθνικούς σχηματισμούς (figurations). Οι περισσότεροι από αυτούς στηρίζονται σήμερα σε ισχυρές κρατικές και περιφερειακές δομές και με αυτό τον τρόπο υπάρχει σχεδόν μια πλήρης ταύτιση ανάμεσα στην πολιτισμική κοινωνική και κρατική τους διάσταση. Έτσι είναι δύσκολο κανείς να αναγνωρίσει και να αναδείξει τα στοιχεία της ανάμιξης με άλλους χώρους και πολιτισμικές ενότητες, εφόσον οι ίδιες οι κρατικές οντότητες ομογενοποιούν το χώρο μέσα από

22. H. Wenzel, U. Hochmuth, «Die Kontingenz von Kommunikation», *Kölnher Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 41(1989), σ. 243.

23. N. Luhman, *ό.π.*

θεσμικές παρεμβάσεις. Επίσης, η λειτουργία μιας ενοποιημένης αγοράς σε εθνικό-κρατικό επίπεδο έχει δημιουργήσει ακόμα μεγαλύτερες τάσεις εξομείωσης και «ισοπέδωσης» των τοπικών και υπερτοπικών πολιτισμικών στοιχείων. Αυτή η τάση ομογενοποίησης προχωράει τώρα εντονότερα, μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο επίπεδο ενός υπερεθνικού κοινωνικού σχηματισμού μέσα στο οποίο δημιουργούνται κόμβοι (nodes) επικοινωνίας και αλληλοδόμησης (inter-structuring). Το θεωρητικό σχήμα της διπλής δυνατότητας (double contingency) και του δικτύου των τοπικών και εθνικών figurations νομίζω ότι μπορεί να έχει άμεση εφαρμογή στην κατανόηση του κοινωνικού και πολιτισμικού συστήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μέσω ενός τέτοιου μοντέλου κατανοείται καλύτερα η συνθετικότητα του ευρωπαϊκού περιβάλλοντος ενώ, ταυτόχρονα, αναγνωρίζονται αυτοποιητικές ικανότητες και οι βαθμοί ελευθερίας των εθνικών και περιφερειακών συστημάτων. Οι έννοιες της ενσωμάτωσης (integration) και της σύγκλισης (convergence), που αποτελούν βασικά συστατικά στοιχεία της ευρωπαϊκής πολιτικής, ξεκινούν από το επιθυμητό πρότυπο ενός χώρου με ομοιογενή χαρακτηριστικά. Ακόμα και αν αυτή η εικόνα της ομογενοποίησης και της σύγκλισης αφορά περισσότερο τις οικονομικές και διοικητικές διαστάσεις των εθνικών κρατών, τελικά υποφάσκει ως δυνατότητα και ανάγκη ομογενοποίησης των διαστάσεων της γλώσσας, της επικοινωνίας, καθώς και του πολιτισμού γενικότερα. Οι εξελίξεις αυτές αφορούν άμεσα και το χώρο του Αιγαίου, μια και η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. Έτσι, μας ενδιαφέρει ο τρόπος με τον οποίο οι σχέσεις ευρωπαϊκής αλληλοδόμησης δημιουργούν νέους πολιτισμικούς σχηματισμούς στο Αιγαίο, καθώς και πώς αυτοί επηρεάζουν και μετασχηματίζουν τις παραδοσιακές κοινωνικές και πολιτισμικές δομές. Το Αιγαίο αποτελεί από τη μια μεριά ένα περιφερειακό πολιτισμικό δίκτυο, αλλά από την άλλη ανήκει ως σύνολο ή ως υποενότητα σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό δίκτυο αλληλοδόμησης (Interstructuring Net).

5. Τα ευρύτερα δίκτυα, το Αιγαίο και ο περιβάλλον χώρος

Θα πρέπει ταυτόχρονα να δούμε το Αιγαίο μέσα στον ευρύτερο γεωγραφικό του χώρο και τις σχέσεις αλληλοδόμησης που έχει με αυτόν. Στο χώρο αυτόν έχουμε από τη μια μεριά την αποδόμηση και διάσπαση των πρώην κομμουνιστικών κρατών και από την άλλη την απεγνωσμένη προσπάθεια για την κατασκευή νέων εθνικών δομών μορφωμάτων. Ο πολιτισμός και ιδιαίτερα οι προσπάθειες διαφοροποίησης και ανταγωνιστικού εκπολιτισμού αποτελούν ένα από τα συστατικά στοιχεία της πολιτικοστρατηγικής διαμάχης για την οριοθέτηση φυ-

σικών συνόρων στη Βοσνία, τα Σκόπια, τη Σερβία κτλ. Με αυτή την έννοια η ρητορική για τη γνησιότητα και την καθαρότητα των πολιτισμών αποτελεί και σε αυτή την περίπτωση μια αμυντική/επιθετική πολιτική θέση, η οποία με τη σειρά της οδηγεί και στη στρατιωτική σύγκρουση. Με τον ίδιο τρόπο και η ρητορική γύρω από την οντογένεση των πολιτισμών αποτελεί συχνά μια πολιτική πράξη για την επιβολή μιας πολιτικής τάξης ή κατεύθυνσης. Έτσι, για παράδειγμα, η ιταλική Λίγκα του Βορρά αναφέρεται στην μεσαιωνική Ένωση των Πόλεων της Λομβαρδίας, η οποία κατά την άποψή της πρέπει να ξαναγεννηθεί σήμερα για να οριοθετήσει ένα νέο οικονομικό χώρο που θα διαφοροποιείται απέναντι στη Νότια Ιταλία και το Κεντρικό Εθνικό Κράτος.

Οι νεότερες και πολλές φορές τραγικές συγκρούσεις και αντιθέσεις που εμφανίζονται γύρω από τις εθνικές και περιφερειακές οντότητες μας δίνουν πληροφορίες για το πώς μπορούμε να εκτιμήσουμε καλύτερα τις σημερινές διαδικασίες αλληλοδόμησης των τοπικών και περιφερειακών πολιτισμών και τον τρόπο ανάδειξης και περιγραφής των χαρακτηριστικών τους. Ειδικότερα, μας δίνουν με έμφαση τη ρητορική, πολιτική διάσταση της έννοιας της ταυτότητας και της πολιτιστικής ολοκλήρωσης, ενώ ταυτόχρονα μας υποδείχνουν ως υποχρεωτικούς τους εναλλακτικούς δρόμους που ξεπερνούν αυτήν τη μορφή απόλυτης και μονοδιάστατης σκέψης, που αποτελεί σε μεγάλο βαθμό μια από τις αιτίες για την άμση και βίαιη πολεμική αντίθεση. Ειδικότερα για τις περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι στη διάρκεια της τιτοϊκής περιόδου, αλλά και πρωτότερα, υπήρξαν μακρόχρονες διαδικασίες αλληλοδόμησης, οι οποίες διαμόρφωσαν έντονα και τις υποκειμενικές στρατηγικές των πολιτών πέρα από τις τότε ισχύουσες πολιτικές σκοπιμότητες (μικτοί γάμοι, κληντικότητα των πολιτών, κοινή πολιτισμική συνείδηση). Η απότομη διάλυση των πολιτικών δομών που είχαν ομογενοποιησει τεχνητά τον πολιτισμικό χώρο των Βαλκανίων, καθώς και η έλλειψη εναλλακτικών πολιτικών και πολιτισμικών θεσμών, οδήγησαν ή βοήθησαν στην επικράτηση των μονοδιάστατων οριοθετήσεων του πολιτισμού και της παράδοσης, ειδικότερα μέσα από τη δημιουργία και αναβίωση θρησκευτικών φανατισμών. Είναι φανερό ότι στη διάρκεια μιας περιόδου που επικρατεί η διαδικασία της αποδόμησης και το πολιτικό κενό, επικρατούν επίσης τα αδρανή στοιχεία του πολιτισμού, αυτά δηλαδή που μεταβάλλονται με πάρα πολύ αργό ρυθμό, όπως είναι τα θρησκευτικά και φιλετικά σύμβολα κτλ. Η αδράνειά τους, που μέχρι σήμερα τα κρατούσε στην περιφέρεια της διαδικασίας της πολιτισμικής μεταβολής, είναι τελικά και ο κύριος λόγος που τα ανέδειξε ως εναλλακτικές λύσεις στην περίοδο της πολιτικής κρίσης και του πολιτικού κενού.

6. Δίκτυα του Αιγαίου και ερευνητική μέθοδος²⁴

Η λειτουργία των δικτύων αντιμετωπίζεται επίσης σε ένα μετα-επίπεδο που αφορά την ίδια την ερευνητική δράση. Θα λέγαμε ότι τα δίκτυα απαιτούν μια άλλη πολυδιάστατη προσέγγιση που ξεφεύγει από τη μια μεριά από τον «τοπικισμό» της επιτόπιας έρευνας και από την άλλη από τη φορμαλιστική globality της μακροκοινωνιολογίας. Ο δικτυωμένος χώρος, πέρα από το φυσικό του μέγεθος και τη νοητική του παραγωγή, έχει ένα μέγεθος ως προς την ερευνητική-κοινωνική διαντίδραση²⁵. Η έκταση και δικτύωση του συγκεκριμένου χώρου είναι αποτέλεσμα του μεγέθους και της πυκνότητας της διαντίδρασης του ερευνητή με το ερευνόμενο αντικείμενο. Μέσα από αυτήν τη διαντίδραση γεννιέται μια εναλλακτική έννοια του ερευνητικού πεδίου μέσα στο οποίο αναδεινούνται έννοιες και φαινόμενα τα οποία έχουν εκ νέου μια δική τους χωροχρονική διάσταση. Ταυτόχρονα μπορούν να αναδεικνύονται φαινόμενα, αισθητικές αντιλήψεις²⁶ και έννοιες που θα εκτείνονται πέρα από το Αιγαίο και το συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο. Έτσι μπορεί σε μια τοπική εθνομουσικολογική έρευνα να εμφανίζονται χοροί που έχουν σχέση με τους χορούς της Ασίας και της Αφρικής, και να δημιουργείται στα φαινόμενα μια χωροχρονική έκταση που υπερβαίνει το μέγεθος του αντικειμένου έρευνας (π.χ. κοινότητα, νησί).

Με αυτό τον τρόπο μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι διαστάσεις του χώρου της ερευνητικής δράσης προσδιορίζονται από τέσσερις διαφορετικούς παράγοντες και δίνουν ανάλογη επιμέρους έκταση στο ερευνόμενο «δίκτυο»:

- α) την έκταση του απόλυτου χώρου
- β) τη διαντίδραση και αλληλοδρόμηση του ερευνητή και αντικειμένου της έρευνας
- γ) τη νοητική έκταση του χώρου μέσα από τις έννοιες και τη μεθοδολογία της έρευνας
- δ) την πλοκή των δράσεων και των διαδικασιών αλληλοδρόμησης των φορέων (υποκειμένων) του χώρου με άλλους δρώντες στον ίδιο χώρο ή εξωτερικούς χώρους

24. Το τμήμα αυτό του κειμένου δεν χρειάζεται να απασχολήσει τους αναγνώστες που δεν έχουν ειδικό ενδιαφέρον για τις ερευνητικές μεθόδους.

25. John Borneman, «State, Territory and Identity Formation in the Postwar Berlin's 1945-1989», *Cultural Anthropology* 7:1 (1992), σ. 45-46.

26. Clemens Goldberg, *Ästhetik des musikalischen Raumes-Die Chansons Johann Ockeghems*, Neue Heidelberg Studien, Band 19, Laaber 1992.

ε) τη χωρική εμβέλεια των συμβόλων που παρουσιάζονται σε ένα συγκεκριμένο χώρο.

Ο φυσικός (απόλυτος) χώρος αποτελεί στα πλαίσια αυτά ένα γενικευτικό πρότυπο αναφοράς και γι' αυτόν το λόγο δεν χρειάζεται να προσδιορίζει κανείς με ακρίβεια τις διαστάσεις και τα όριά του.

Η σύνθεση όλων αυτών των διαστάσεων μπορεί να πάρει τη μορφή ενός Συνολικού Πεδίου Αλληλοδρόμησης (Global Interstructuring Field), το οποίο θα αντικαθιστά τις απομονωμένες και μονοδιάστατες έννοιες, όπως αυτή του πεδίου έρευνας, του υποκειμένου και του αντικειμένου της έρευνας, του περιφερειακού χώρου, του εθνικού και διεθνή χώρου.

Σε αντίθεση με αυτές τις δεύτερες περιπτώσεις, το Συνολικό Πεδίο Αλληλοδρόμησης προσφέρει τη δυνατότητα για μία συνεχή γνώση του πεδίου στο οποίο αναφερόμαστε και της έκτασής του. Η ιστορική διάσταση της έρευνας μετασχηματίζεται, από το μέχρι τώρα γενικευτικό πεδίο πολλαπλών και αταξινόμητων αναφορών σε τόπους και χρόνους, σε μία συνειδητή και επιλεκτική χρήση της πληροφορίας των ειδικών γεγονότων και των σχετικών κοινωνικών φαινομένων. Επίσης, η προσέγγιση του πεδίου έρευνας προϋποθέτει μια συνειδητή σχέση του ερευνητή με τα ερευνητικά και εννοιολογικά εργαλεία, καθώς επίσης και τη γνώση των ιδίων των προσωπικών προϋποθέσεων για την προσέγγιση του αντικειμένου. Είναι φυσικό και κατανοητό ότι αυτή η συνολική ανάγκη και απαίτηση ερευνητικής συνειδητής δεν έχει κάποιο απόλυτο χαρακτηρισμό, ούτε αποτελεί ένα σταθερό απόλυτο προαπαιτούμενο για οποιαδήποτε ερευνητική προσπάθεια. Συνιστά περισσότερο μια διαδικασία μέσα από την οποία με διαρκή και ερμηνευτικό τρόπο επαναδιατυπώνονται οι μεθοδολογικές προϋποθέσεις της έρευνας. Αυτός ο τρόπος της προσέγγισης, νομίζω, ότι επαναδιαπραγματεύεται τις κάπως κλασικές μεθοδολογίες της κοινωνικής έρευνας, είτε αυτές προέρχονται από τη διαλεκτική είτε από τη θετικιστική παράδοση.

Στην πρώτη περίπτωση η διαλεκτική θέτει ένα γενικό κριτήριο αντικειμενικότητας για την αποδοχή της πρωτογενούς εμπειρίας. Αυτή η αντικειμενικότητα για τη διαλεκτική δεν μπορεί να είναι μια απλή σύνθεση υποκειμενικών στάσεων και αντιλήψεων, αλλά η διαμεσολαβημένη σχέση της μεμονωμένης περίπτωσης με τις γενικές δομικές κατηγορίες της κοινωνικής πραγματικότητας. Το υποκείμενο και η εμπειρία του δεν μπορεί να έχει μια αυθάρκτη θέση στην αναγνώριση του κοινωνικού και πολιτιστικού γεγονότος, αντίθετα μάλιστα η εμπειρία του πρέπει να ερμηνεύεται σε ένα ευρύτερο και γενικό πλαίσιο, ένα πλαίσιο το οποίο μπορεί μάλιστα, ως προς την ουσία του πράγματος, να την εντάσσει στο αντίθετό της. «Η διαφορά της διαλεκτικής όψης της κοινωνικής ολότητας από αυτή του θετικισμού επικεντρώνεται στο ότι η διαλεκτική έννοια θέλει να είναι

αντικειμενική, εφόσον είναι προσανατολισμένη στην κατανόηση των διάφορων μεμονωμένων κοινωνικών διαπιστώσεων στο σύνολό τους, το οποίο σύνολο με τη σειρά του δομείται κάτω από γενικούς κανόνες και έννοιες. Αντίθετα οι θετικιστικές συστημικές θεωρίες προσπαθούν, επιλέγοντας έννοιες όσο γίνεται γενικότερες, να εντάξουν αυτές τις διαπιστώσεις χωρίς αντιθέσεις σε ένα λογικό συνεχές, χωρίς να αναγνωρίζουν τις ανώτερες δομικές έννοιες που προϋποθέτουνται²⁷. Ο θετικισμός προβάλλει την υποκειμενική θέση και γνώμη ως κύριο κριτήριο αξιολόγησης και αναγνώρισης των κοινωνικών γεγονότων. Η υποκειμενική πρωτογενής εμπειρία μετασχηματίζεται έτσι, μέσα από την ποσοτική, στατιστική της επεξεργασία, σε κοινωνική εμπειρία, σε κοινωνικό γεγονός. Ακόμα και η απλή άθροιση μιας μεμονωμένης στάσης μπορεί να αποδώσει σε ένα λογικό συνεχές μια κοινωνική κατηγορία, πράγμα που θα ήταν μάλλον αδύνατο να συμβεί στο πλαίσιο ενός διαλεκτικού συστήματος σκέψης.

Σε αντίθεση και με τις δύο ακραίες αυτές προσεγγίσεις (διαλεκτική και θετικισμός), θα πρέπει να διατυπώσει κανείς μια κλιμακωτή ανάπτυξη των εννοιολογικών του εργαλείων, ανάλογα με τον τύπο και το είδος της έρευνας που πραγματοποιεί. Ένα Σφαιρικό Πεδίο Αλληλοδότησης δέχεται ως εναλλακτικά πρότυπα διάφορα επίπεδα εννοιολογικής διατύπωσης.

α) ένα τοπικό και χρονικά περιορισμένο που αφορά την άμεση έκφραση των γεγονότων κατά τη διάρκεια της έρευνας
 β) ένα τοπικό και διαχρονικό, που αφορά την ιστορικότητα των γεγονότων και των συμβόλων που διαπραγματεύεται η έρευνα
 γ) ένα υπερτοπικό και διαχρονικό, που αφορά τις σχέσεις ανταλλαγής, πολιτιστικής ανάμιξης και αλληλοδότησης στη διάρκεια μιας ιστορικής πορείας ή περιόδου
 δ) ένα σφαιρικό μετα-επίπεδο, που αφορά τη θεωρητική συγκρότηση των εννοιών και των πολιτιστικών και κοινωνικών φαινομένων. Πρόκειται για ένα επίπεδο μελέτης της συνολικής κοινωνικής σχέσης και της έννοιας του ανθρώπου και της συμπεριφοράς του.

Στις περισσότερες μεθοδολογίες οι κυρίαρχοι τρόποι εργασίας κινούνται στο επίπεδο (α) και (β) και συνήθως, είτε αποκλείονται στο ένα από αυτά τα δύο είτε ακόμα μετακινούνται, χωρίς ενδιάμεσους σταθμούς και διαμεσολαβήσεις, από το ένα στο άλλο. Συχνά οι ενδιάμεσοι βηματισμοί γίνονται χωρίς μεθοδολογική συνείδηση για την ερευνητική διαδικασία, με αποτέλεσμα, άλλη να είναι η ρητή διατύπωση της μεθοδολογίας και άλλη η πραγματική «μέθοδος» που χρησιμοποι-

27. Th. Adorno, *Aufsätze zur Gesellschaftstheorie und Methodologie*, Frankfurt 1970, σ. 182.

ποιήθηκε. Φυσικό επακόλουθο μιας τέτοιας κατάστασης είναι η ασάφεια των εννοιών και των φαινομένων και η ανακολουθία στόχων και αποτελεσμάτων μιας έρευνας. Τα προβλήματα αυτά είναι συνήθως εντονότερα και έχουν τραγικότερες συνέπειες στις λεγόμενες ποιοτικές μεθόδους από ό,τι στις ποσοτικές μεθόδους, όπου η ολοκληρωμένη τυποποίηση της ερευνητικής διαδικασίας «σάξει τα προγράμματα».

Σε ένα Σφαιρικό Πεδίο Αλληλοδότησης διαμορφώνονται με εναλλακτικό τρόπο δύο βασικές έννοιες της μεθοδολογίας της έρευνας. Η έννοια χώρος χάνει την τοπική της διάσταση και μετασχηματίζεται σε μια κοινωνική έννοια, που τοποθετεί τον εαυτό της σε ένα δίκτυο σχέσεων, τέμνοντας έτσι και ανασυνθέτοντας πολλαπλά το σύνολο ενός γεωγραφικού χώρου. Στην προκειμένη περίπτωση έχουμε λοιπόν μια σειρά από τόπους που ανασυντίθενται ή κατακερματίζονται σε διάφορες χωρικές οντότητες. Ο κάθε επιμέρους χώρος είναι έτσι το αποτέλεσμα μιας τομής και αλληλοδότησης συγκεκριμένων ιδιοτήτων του ευρύτερου χώρου και όχι της γένεσης μιας απόλυτης αρχετυπικής κατάστασης. Επίσης η έννοια χρόνος μεταβάλλεται σε ένα ασυνεχές πεδίο, το οποίο συνθέτει καταστάσεις και ιδιότητες όλων των εποχών μέσα από τη χρονική ακολουθία των φαινομένων, τις συνειδητές αισθητικές επιλογές του ερευνητή ή ακόμα και την τυχαίοτητα. Η χρονική σειρά κάποιων γεγονότων δεν μπορεί με αυτό τον τρόπο να οδηγήσει από μόνη της στην εξήγηση ενός φαινομένου ή μιας κατάστασης μέσα από μια κλασική προσέγγιση της αρχής της αιτιότητας (causality). Μέσα από αυτή την οριοθέτηση, το πεδίο της έρευνάς μας μετασχηματίζεται από ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό συνεχές σε ένα πολυδιάστατο και ασυνεχές χωροχρονικό δίκτυο. Μέσα σε αυτό το δίκτυο μπορούμε να μελετήσουμε επιλεκτικά: πρώτον, τις επιμέρους σχέσεις, δεύτερον, το σύνολο του πλέγματος των σχέσεων άρα το σύνολο του κοινωνικού μετασχηματισμού ως πολυδιάστατο και ετερογενή κοινωνικό χώρο (εφόσον συντρέχουν οι οικονομοτεχνικές προϋποθέσεις) και, τρίτον, τον τρόπο και τη μέθοδο σύμπλεξης και δικτύωσης των σχέσεων. Το τελευταίο σημείο αφορά την ίδια τη θεωρία του δικτύου.

Θεωρώ ότι ο χώρος του Αιγαίου αποτελεί μια πολιτισμική περιοχή που κατέξοχην ενδείκνυται για τη μέθοδο που προτείνεται προηγουμένως, εφόσον εδώ εμφανίζονται μια σειρά από παράγοντες που επιτείνουν αυτή την ανάγκη.

Αυτοί οι παράγοντες είναι:

α. οι πολλαπλές και διακριτές ενότητες του φυσικού χώρου (νησιά).

β. η διαχρονική πολυκεντρικότητα και η ύπαρξη πολλαπλών σημείων (κόμβων/Nodes) επικοινωνίας και πολιτισμικής σύνθεσης και αλληλοδότησης με διαφορετικό βάρος και ποιότητα. Οι διαρκείς και πολύμορφες σχέσεις μεταξύ αυτών των κόμβων.

τόσο στην ανακάλυψη νέων περιοχών²⁹. Η Μεσόγειος και το ανατολικό Αιγαίο αποτέλεσαν την περίοδο αυτή το πεδίο σημαντικών εμπορικών πολέμων ανάμεσα στη Βενετία, την Αγγλία και την Ολλανδία, πόλεμοι οι οποίοι συνδέονταν με την ανάπτυξη της κατανάλωσης βιοτεχνικών προϊόντων και άλλων εμπορικών αγαθών σε όλες σχεδόν τις κοινότητες και τις πόλεις της ανατολικής Μεσογείου και του Αιγαίου. Είναι φανερό ότι οι κοινότητες του Αιγαίου ήταν ανέκαθεν, και παραμένουν μέχρι σήμερα, σε μεγάλο βαθμό οικονομικά εξωστρεφείς, μια εξωστρέφεια που φυσικά αλλάζει χαρακτηριστικά ανάλογα με την ιστορική περίοδο. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να καταγράψει κανείς τους βασικούς μετασηματισμούς αυτής της οικονομικής δικτύωσης και το ρόλο της στην αλληλοδότηση των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσφορά αυτών των οικονομικών δικτύων στην παραγωγή της αιγαιακής πολιτισμικής ταυτότητας.

Παράλληλα προς την οικονομική δικτύωση, η δικτύωση των διαφόρων πολιτισμικών οντοτήτων και η παραγωγή ενός συνολικού αιγαιακού πολιτισμικού σχηματισμού αποτελεί ένα ιδιαίτερο σημαντικό πεδίο έρευνας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ η κατανόηση της αυτοποιητικής πολιτισμικής διαδικασίας, σε συνάρτηση με τις παράλληλες σχέσεις αλληλοδότησης των διαφόρων κοινοτήτων του Αιγαίου. Το πέρασμα από τα παραδοσιακά πολιτισμικά δίκτυα σε ανάλογα σύγχρονα δίκτυα ακολουθεί και προετοιμάζει την πορεία του συνολικού μετασηματισμού του αιγαιακού χώρου. Παράλληλα, δίπλα σε αυτόν το μετασηματισμό βλέπουμε τον ανάλογο μετασηματισμό της πολιτικής δικτύωσης. Οι παραδοσιακές τοπικές εξουσίες αντικαθίστανται από τα δίκτυα της πολιτικής πελατείας και αργότερα, εν μέρει, από τα δίκτυα των κομματικών μηχανισμών και τους τοπικούς τους εκπροσώπους. Τα παραδοσιακά δίκτυα πολιτικοστρατιωτικής κυριαρχίας μεταβάλλονται σε σύγχρονους τεχνο-γραφειοκρατικούς οργανισμούς και χάνουν ταυτόχρονα τη συμβολική τους βαρύτητα. Εμφανίζονται, επίσης, νέα δίκτυα που έχουν άμεση σχέση με την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης σε παγκόσμιο επίπεδο (τουρισμός) και τα οποία μετατρέπουν πολλές παραδοσιακές κοινότητες σε καταναλωτικό προϊόν. Ο τουρισμός συνδέει τοπικούς κοινωνικούς σχηματισμούς σε ένα παγκόσμιο δίκτυο επικοινωνίας και κατανάλωσης, αποδομώντας ταυτόχρονα την παραδοσιακή οικονομική βάση αυτών των περιοχών.

Τα παραδοσιακά και σύγχρονα δίκτυα του αιγαιακού χώρου παρουσιάζουν

29. R. Rapp, «The unmaking of the mediterranean trade hegemony. International trade rivalry and the commercial revolution», *The Journal of Economic History* 3(1975), σ. 500 κ.εξ.

γ. η ποικιλότητα των πολιτισμικών μορφών και η διαρκής αλληλοεπικάλυψη και ανασύνθεση των χαρακτηριστικών τους σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο. δ. τα πολλαπλά θεωρητικά πρότυπα με ποικίλη καταγωγή που χρησιμοποιούνται για την κατανόηση των τοπικών κοινωνικών σχηματισμών και η αδυναμία συγκρότησης μέχρι σήμερα μιας θεωρητικής προσέγγισης που θα κατανοεί τον μεσογειακό πολιτισμό ως μια ενιαία και ολοκληρωμένη οντότητα.

7. Σημεία αναφοράς της έρευνας των δικτύων του Αιγαίου

Τα ερευνητικά παραδείγματα του αιγαιακού χώρου, όπως προαναφέραμε, πρόβρονται κυρίως από το χώρο της λαογραφίας και εν μέρει από την ανθρωπολογία και την εθνομουσικολογία. Από μια άλλη οπτική γωνία προσεγγίζουν το χώρο αυτό η αρχαιολογική και η ιστορική έρευνα. Σε όλες αυτές τις κατευθύνσεις φαίνεται ότι η κατανόηση των δικτυακών σχέσεων είναι ελλειμματική. Οι περισσότερες προσεγγίσεις παραμένουν εγκλωβισμένες στην τοπική διάσταση και σπανίτερα στην περιφερειακή. Η προσέγγιση της λειτουργίας των δικτύων μέσα από τη διαδικασία της αλληλοδότησης νομίζω ότι προσφέρεται για μια συνολική προσέγγισή τους. Έτσι στην ιστορική έρευνα μπορεί να μελετήσει κανείς τη διαχρονική μεταβολή των τύπων δικτύων, καθώς επίσης και τις τοπικές περιπτώσεις των διαφόρων κοινωνικών και πολιτισμικών σχηματισμών (figuration) που συμμετέχουν σε αυτά. Οι σημαντικότερες περιπτώσεις δικτύων που μας είναι γνωστές αφορούν, φυσικά, τις οικονομικές σχέσεις και τα συστήματα πολιτικοστρατιωτικής κυριαρχίας. Γνωρίζουμε ήδη από την μινωική εποχή ότι οι ανταλλαγές τροφίμων και πολυτελών αγαθών αποτελούσαν σημαντικά κίνητρα για την ανάπτυξη των θαλάσσιων μετακινήσεων και μεταφορών²⁸. Αυτές οι σχέσεις ανταλλαγής, εμπορίου και πολιτισμικής αλληλοδότησης παρέμειναν πάντα σημαντικές για το μεσογειακό χώρο σε όλες τις ιστορικές περιόδους. Έτσι, στη διάρκεια του αρχαίου κόσμου, στη βυζαντινή και ενετική εποχή, στην οθωμανική περίοδο και σε όλη τη νεότερη ιστορία, ο κόσμος του Αιγαίου είναι ένας κόσμος πολλαπλών εναλλασσόμενων και πολλές φορές συγκρουόμενων δικτύων. Μια περιοχή μπορεί στα πλαίσια λειτουργίας ενός δικτύου να ήταν συνεργατική με μια άλλη, αλλά ανταγωνιστική στα πλαίσια της λειτουργίας ενός άλλου δικτύου. Ακόμα και η έναρξη της εμπορικής επανάστασης στη βόρεια Ευρώπη και η χρυσή περίοδος του Λονδίνου και του Άμστερνταμ θεωρείται ότι σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στα δίκτυα του μεσογειακού εμπορίου και όχι

28. P. Faure, *Kreta*, Frankfurt 1982, σ. 281.

σχέσεις επικάλυψης, συμπλήρωσης και ανταγωνισμού. Έτσι, για παράδειγμα, τα δίκτυα της πολιτικής πελατείας έρχονται σε ορισμένες περιπτώσεις σε αντίθεση με τα σύγχρονα δίκτυα των πολιτικών κομμάτων, ενώ σε άλλες περιπτώσεις αλληλοσυμπληρώνονται, αλληλοϋποστηρίζονται. Το ίδιο συμβαίνει και με τις περιπτώσεις των οικονομικών δικτύων, τα οποία μετασχηματίζονται διαρκώς ανάλογα με τις μεταβολές των τοπικών περιφερειακών και διεθνών αγορών³⁰. Η διαδικασία της διαλεκτικής (εναλλασσόμενης) αλληλοϋπαγωγής των δικτύων αποτελεί μια συνεχή διαδικασία μέσα από την οποία προχωράει η διαδικασία κοινωνικού και οικονομικού μετασχηματισμού του αγριακού χώρου. Μια διαδικασία που μπορεί να δίνει ιδιαίτερες ευκαιρίες, αλλά και να δημιουργεί ιδιαίτερα προβλήματα στο χώρο του Αγρίου³¹. Η έρευνα αυτού του μετασχηματισμού δεν είναι σίγουρα ένα τεχνικοοικονομικό θέμα όπως θα ήταν μια έρευνα των περιφερειακών οικονομικών εισροών-εκροών (input-output). Όπως παρουσιάστηκαν και στο κείμενο που προηγήθηκε, τα κοινωνικά και πολιτιστικά δίκτυα δεν αποτελούν απλές συνδέσεις μέσα από τις οποίες μεταβιβάζονται μετρήσιμα υλικά μέσα, οικονομικοί πόροι και πληροφορίες, αλλά είναι μια διαρκής διαδικασία επικοινωνίας και αλληλοδόμησης, της οποίας τα κύρια χαρακτηριστικά είναι η παραγωγή και η κατανόηση νοημάτων και η παραγωγή κοινωνικών δομών. Η κοινωνιολογική και ανθρωπολογική έρευνα αυτών των δικτύων προϋποθέτει την ανάγνωση και ερμηνεία τους στο σύνολο και στις λεπτομέρειές τους. Τα ίδια τα δίκτυα παράγουν και παράγονται από ένα δίκτυο νοημάτων που περιβάλλει το ερευνώμενο αντικείμενο και τον ερευνητή³². Με αυτόν τον ερμηνευτικό τρόπο μπορεί να κατανοήσει κανείς και τις εκδηλώσεις των φορέων δράσης των δικτύων, που αρχικά μπορεί να μας φαίνονται ακόμα

30. C. Longhi, M. Quere, *Innovative Networks, Environment and Planning C: Government and Policy* 11, 1993.

31. Οι νέες ευέλικτες δομές της παραγωγής (βλ. M. J. Sabel, C. F. Sabel, *The Second Industrial Divide*, New York 1984) με τοπικά, υπερτοπικά και διεθνή δίκτυα από μικρές και μεσαίες παραγωγικές μονάδες έχουν άμεσες εκσυγχρονιστικές επιδράσεις στο σύνολο των κοινωνικών σχηματισμών (βλ. K. Imai, Y. Baba, *Systemic Innovation and Cross Border Networks International Seminar of Science, Technology and Economic Growth* OECD, Paris 1984). Η εξέλιξη αυτή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περιοχή του Αγρίου, όπου οι μικρές και μεσαίες κοινότητες δεν μπορούν να αναπτύξουν κρίσιμα τοπικά μεγέθη για την ανάπτυξη της τεχνολογίας και της παραγωγής. Τα μεγέθη αυτά μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσα από υπερτοπική ή εθνική δικτύωση του αγριακού χώρου. Η οικονομική δικτύωση αυτού του τύπου παρουσιάζει όμως μια σειρά από προβλήματα κοινωνικού και πολιτιστικού χαρακτήρα, όπως αυτά που διαπραγματεύομαστε σε αυτό το κείμενο.

32. Cl. Geertz, *Dichte Beschreibung*, Frankfurt 1983, σ. 9.

παράξενες και ανορθολογικές, όπως αυτές π.χ. που συμμετέχουν στις διαδικασίες του ανταγωνιστικού εκπολιτισμού.

Οι αλλαγές που παρουσιάζονται σήμερα στο Αιγαίο είναι στο σύνολό τους έντονες και ραγδαίες, μόνο που σήμερα γνωρίζουμε ότι ανάλογες αλλαγές συνέβησαν συχνά στο Αιγαίο χωρίς αυτό να χάσει τη συνολική του ποιότητα και την πολιτισμική του ταυτότητα. Το συνολικό ερώτημα που τίθεται λοιπόν εδώ είναι ποια δίκτυα και με ποιο τρόπο έχουν προαγάγει και αναπτύξει αυτή την ταυτότητα και πώς μπορεί αυτή η θετική επίδραση να συνεχίσει να επιβιώνει και στο μέλλον. Μέσα από αυτού του τύπου την προσέγγιση αναγνωρίζουμε ότι η εξέλιξη του Αγρίου δεν είναι μια μονογραμμική ευθύγραμμη πορεία μέσα στον ιστορικό χρόνο, αλλά μια ταυτόχρονη και πολυδιάστατη δόμηση και αποδόμηση της οικονομίας, του πολιτισμού και της κοινωνικής οργάνωσης του νησιωτικού χώρου. Με αυτό τον τρόπο παρακάμπτουμε και όλα τα ιδεολογικά συστήματα προσδιορισμού του Αγρίου και του ελληνικού χώρου³³, όπως αυτά παράγονται μέσα από τα ενδιαφέροντα και τα συμφέροντα μεμονωμένων δικτύων.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adorno Th., *Aufsätze zur Gesellschaftstheorie und Methodologie*, Frankfurt 1970.
 Bourdieu P., *Μικρόκοσμοι*, Αθήνα 1992.
 Borneman J., «State, Territory, and Identity Formation in the Postwar Berlin's 1945-1989», *Cultural Anthropology* 7:1 (1992), σ. 45-46.
 Chtouris S., *Die andere Gegenwart*, Kassel 1990.
 Chtouris S., *Von der Wildnis zum urbanen Raum, Zur Logik der peripheren Verstädterung*, Frankfurt 1993.
 Devereux G., *Ethnopsychanalyse complementaristes*, Paris 1972.
 Devereux G., *Angst und Methode in den Verhaltenswissenschaften*, München 1973.
 Τσουούσης Δ., *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα 1983.
 Elias N., *Über den Prozess der Zivilisation*, Frankfurt 1980.
 Faure P., *Kreta*, Frankfurt 1982.
 Geertz Cl., *Dichte Beschreibung*, Frankfurt 1983.
 Μ. Α. Τσουούσης, *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα 1983.

- Goldberg Cl., *Ästhetik des musikalischen Raumes-Die Chansons Johann Ockegheims*, Neue Heidelberg Studien, Band 19, Laaber 1992.
- Habermas J., *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des Kommunikativen Handelns*, Frankfurt/Am Main 1984.
- Joschi K. D., *Introduction to General Topology*, Delhi 1983.
- Imai K. - Baba Y., *Systemic Innovation and Cross Border Networks International Seminar of Science, Technology and Economic Growth OECD*, Paris 1984.
- Luhman N., *Soziale Systeme*, Frankfurt 1984.
- Longhi C. - Quere M., *Innovative Networks, Environment and Planning C: Government and Policy* 11, 1993.
- Moore W. E., «Global Sociology: The World as a Single System», *The American Journal of Sociology* 71 (1966), σ. 474-482.
- Nietzsche Fr., «Vorarbeiten zu einer Schrift über den Philosophen», *Werke* 10, Leipzig 1896.
- Parsons T., *The Social System*, New York 1964.
- Rapp R., «The unmaking of the mediterranean trade hegemony: International trade rivalry and the commercial revolution», *The Journal of Economic History* 3(1975).
- Reichert D., *On Boundaries, Environment and Planning D: Society and Space* 10, 1992.
- Sabel M. J. - Sabel C. F., *The Second Industrial Divide*, New York 1984.
- Watts M. J., «Space for Everything», *Cultural Anthropology* 7:1(1992).
- Wehler U. H., *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Goethingen 1975.
- Wenzel H. - Hochmuth U., «Die Kontingenz von Kommunikation», *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 41(1989).
- Zapf W., *Theorien des Sozialen Wandels*, Königstein/Ts 1979.